

De academische vrijheid in de VS onder druk

Enkele beschouwingen naar aanleiding van recente ontwikkelingen

Rob van der Hulle¹

Het onstuimige begin van de tweede termijn van Donald Trump als Amerikaanse president heeft ook het Amerikaanse onderwijs niet ongemoeid gelaten. In korte tijd tracht Trump het Amerikaanse onderwijs ingrijpend te hervormen. Universiteiten die zich niet of onvoldoende aan het beleid van Trump conformeren lopen een aanzienlijke kans om federaal overheidsgeld mis te lopen. Dat zet de academische vrijheid onder druk. Hoewel de academische vrijheid in de rechtspraak is erkend, zijn de status en omvang van deze vrijheid niet geheel duidelijk. Een en ander zou Trump kunnen aangrijpen om zijn beleid in rechte te verdedigen.

1. Inleiding

De tweede termijn van Donald Trump als Amerikaanse president is stormachtig begonnen. Sinds zijn tweede inauguratie op 20 januari 2025 heeft Trump, vaak met veel politiek theater, een groot aantal presidentiële decreten ondertekend. Daarmee tracht hij de Amerikaanse overheid en samenleving op diverse gebieden fundamenteel te veranderen. Een van deze gebieden is het Amerikaanse onderwijs, waar 'woke' en diversiteit volgens Trump een veel te grote rol zijn gaan spelen en waar onvoldoende zou worden opgetreden tegen antisemitisme. Trump kondigde daarom aan de financiering van onderwijs en onderzoek drastisch te zullen herzien en te beëindigen, indien universiteiten en andere onderwijsinstellingen hun beleid en curriculum niet ingrijpend zouden aanpassen en in lijn zouden brengen met het beleid van de regering.² Dit alles raakt direct aan de academische vrijheid.³ Tot die vrijheid behoort onder meer de vrijheid om te onderwijzen, te discussiëren

en onderzoek te verrichten zonder beïnvloeding van buitenaf.⁴

Sommige vooraanstaande universiteiten zijn inmiddels geheel of gedeeltelijk gewicht voor de druk van Trump.⁵ Andere universiteiten hebben dat vooralsnog niet gedaan. Een bekend voorbeeld daarvan is de Harvard-universiteit. Deze universiteit kondigde onlangs publiekelijk aan niet aan de eisen van Trump te zullen voldoen, waarna de regering ruim twee miljard dollar aan overheidsfinanciering heeft ingetrokken en heeft gedreigd met aanvullende maatregelen.⁶ Kort hierna volgde een open brief van een groot aantal universiteiten aan de regering, waarin niet alleen werd opgeroepen tot een constructieve dialoog, maar waarin ook uitdrukkelijk werd gewezen op de academische vrijheid:

*'Our colleges and universities share a commitment to serve as centers of open inquiry where, in their pursuit of truth, faculty, students, and staff are free to exchange ideas and opinions across a full range of viewpoints without fear of retribution, censorship, or deportation.'*⁷

Sommige vooraanstaande universiteiten zijn inmiddels geheel of gedeeltelijk gewicht voor de druk van Trump

In breder perspectief kan de strijd van Trump tegen Amerikaanse universiteiten en andere onderwijsinstellingen worden gezien als een herhaling (of voortzetting) van een strijd die Republikeinen, onder wie Ronald Reagan, ook in het verleden hebben gevoerd, omdat zij bolwerken zouden zijn van progressieve ideeën.⁸ Daar-

Deze strijd vormt een uiting van de zogenoemde cultuuroorlog die de Republikeinen al langer voeren

naast vormt deze strijd een uiting van de zogenoemde cultuuroorlog die de Republikeinen al langer voeren.⁹ Deze cultuuroorlog richtte zich aanvankelijk vooral op abortus. Sinds de overruling van het recht voor vrouwen om te kiezen voor een abortus door het Amerikaanse Hoogerechtshof (hierna: het Hoogerechtshof of het Hof) in juni 2022 richt deze cultuuroorlog zich veeleer op alles wat met 'woke' en diversiteit te maken zou hebben.¹⁰ Ook op statelijk niveau is dat goed zichtbaar geworden. Een bekend voorbeeld daarvan is Florida, waar wetgeving is aangenomen die het onder meer mogelijk maakt om bepaalde boeken op scholen te verbieden en die het verbiedt om op scholen over geslacht en seksuele geaardheid te spreken.¹¹ Met het opnieuw aantreden van Trump als president is deze cultuuroorlog ook op federaal niveau in alle hevigheid tot uiting gekomen.

In deze bijdrage zal nader worden ingegaan op de gevolgen van de maatregelen van Trump voor het Amerikaanse onderwijsstelsel. Kan een president onderwijsinstellingen inderdaad tot ingrijpende beleidsaanpassingen dwingen en daarmee de academische vrijheid inperken? Over deze en vele andere maatregelen van Trump worden al rechtszaken gevoerd en zullen ongetwijfeld nog vele rechtszaken aanhangig worden gemaakt. Deze bijdrage dient als verkenning van de belangrijkste argumenten voor en tegen de maatregelen van Trump. Daartoe zal hierna allereerst nader worden ingegaan op de inhoud van de maatregelen van Trump (paragraaf 2). Vervolgens zal worden ingegaan op de bescherming van de academische vrijheid in de Verenigde Staten (paragraaf 3) en de mogelijke verweren die

Trump zou kunnen aanvoeren (paragraaf 4). Ter afronding zal kort worden ingegaan op de academische vrijheid en recente ontwikkelingen daarover in Nederland (paragraaf 5).

2. Een stortvloed aan presidentiële decreten

De door Donald Trump op de dag van zijn tweede inauguratie als Amerikaanse president en in de dagen erna ondertekende decreten richten zich tot federale overheidsinstanties en hebben een vrij algemeen en symbolisch karakter. Een van de eerste presidentiële decreten die Trump op 20 januari 2025 ondertekende, was het decreet *Defending Women from Gender Ideology Extremism and Restoring Biological Truth to the Federal Government*.¹² Dit decreet beoogt een einde te maken aan een 'extremistische genderideologie' die volgens Trump in veel geledingen van de overheid en samenleving zou zijn doorgedrongen. Deze ideologie zou bestaan uit het ten onrechte loslaten van de 'biologische werkelijkheid' waarin slechts twee onveranderlijke geslachten bestaan. Concreet draagt het decreet alle overheidsinstanties op om iedere verwijzing naar deze 'extremistische genderideologie' te schrappen. Ook bepaalt het decreet dat federale overheidsmiddelen niet meer mogen worden gebruikt om deze 'extremistische genderideologie' te promoten.

Diverse door Trump op dezelfde dag of enkele dagen later ondertekende presidentiële decreten sluiten hierop aan. Een eerste voorbeeld daarvan is het decreet *Ending Radical And Wasteful Government DEI Programs And Preferencing*.¹³ Dit decreet richt zich op alle 'illegale en immorele' diversiteitsinitiatieven van de vorige regering. Concreet draagt dit decreet alle federale overheidsinstanties op om alle vormen van diversiteitsbeleid te beëindigen. Ook alle aanstellingen van functionarissen, contracten en toegekende overheidssubsidies ter uitvoering daarvan moeten daarom worden beëindigd en worden ingetrokken. Het een dag later, op 21 januari 2025, ondertekende decreet *Ending Illegal Discrimination and Restoring Merit-Based Opportunity* heeft een vergelijkbare strekking en voegt daaraan toe dat de federale overheid zich mede ervoor zal gaan inspannen dat diversiteitsbe-

Auteur

1. Mr. dr. R. van der Hulle is advocaat te Amsterdam en als research fellow verbonden aan het Onderzoekcentrum voor Staat en Recht van de Radboud Universiteit. Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven.

Noten

2. Zie bijvoorbeeld 'Trump administration gives schools deadline to cut DEI or lose federal funds', *The Guardian* 19 februari 2025. Vgl. ook M. Keulemans, E. de Visser & G. van Hal, "'Iedereen is bang': Nederlandse onderzoekers in de VS over wetenschap in tijden van Trump', *de Volkskrant* 15 februari 2025; K. Deen, 'Trump verklaart de universiteiten eerder al tot vijand, nu barst de strijd echt los', *Trouw* 14 maart 2025.

3. Zie bijvoorbeeld 'MAGA's remaking of universities could have dire consequences', *The Economist* 10 april 2025.

4. Zie bijvoorbeeld R.A.J. van Gestel, 'Wettelijke bescherming van de academische vrijheid?', *RegelMaat* 2021, afl. 4, p. 332.

5. Zie bijvoorbeeld 'Columbia University caves to demands to restore \$400m from Trump administration', *The Guardian* 21 maart 2025; 'Donald Trump is battling America's elite universities – and winning', *The Economist* 10 april 2025.

6. Zie bijvoorbeeld E. Helmore, 'Harvard says it will not "yield" to Trump demands over \$9bn in funding cuts', *The Guardian* 14 april 2025; T. Canters, 'Harvard weigert volmondig Trumps eisen uit te voeren, mede dankzij de diepe zakken van de universiteit', *de Volkskrant* 15 april 2025.

7. Zie bijvoorbeeld A. Speri, 'Over 150 US university presidents sign letter decrying Trump administration', *The Guardian* 22 april 2025; A. Speri, 'Hope as US universities find "backbone" against Trump's assault on education', *The Guardian* 27 april 2025. Vgl. ook K. Deen, 'Harvard trotseert Trump, gaan de andere universiteiten dit voorbeeld volgen?', *Trouw* 16 april 2025.

8. Zie bijvoorbeeld A. Gabbatt, 'The Trump-Harvard showdown is the latest front in a long conservative war against academia', *The Guardian* 20 april 2025.

9. Zie hierover bijvoorbeeld I. Sentner, 'Republicans have hated universities for years. Anti-war protests gave them a reason to punish them', *Político* 11 maart 2025. Vgl. ook K. Manusama, *Democratie van het*

Wilde Westen, Leiden: Bot Uitgevers 2024, p. 235: 'De cultuuroorlog, de strijd om de identiteit van Amerika is in gang zoals nooit tevoren.'

10. U.S. Supreme Court 24 juni 2022, 142 S.Ct. 2228 (*Dobbs/Jackson Women's Health Organization*).

11. Zie bijvoorbeeld 'Florida governor Ron DeSantis signs "don't say gay" bill into law', *The Guardian* 28 maart 2022.

12. Executive Order 14168, *Defending Women from Gender Ideology Extremism and Restoring Biological Truth to the Federal Government*, 20 januari 2025.

13. Executive Order 14151, *Ending Radical And Wasteful Government DEI Programs And Preferencing*, 20 januari 2025.

Washington D.C., 4 april 2025. State Board of Education vertegenwoordiger LaJoy Johnson-Law tijdens de 'Hands Off Our Schools' demonstratie voor het U.S. Department of Education © Kayla Bartkowski/Getty Images/AFP

leid ook in de private sector aan banden wordt gelegd.¹⁴ Het op 29 januari 2025 ondertekende decreet *Ending Radical Indoctrination in K-12 Schooling* roept ten slotte op om alle verwijzingen naar diversiteit in het door de federale overheid gefinancierde lagere onderwijs te beëindigen, daarbij sprekend over een op 'woke' gebaseerde 'indoctrinatie-strategie'.¹⁵

In de Amerikaanse grondwet is niets geregeld over onderwijs

Opvallend is dat Trump het met deze decreten beoogde einde aan alles wat met 'woke' en diversiteit te maken heeft mede tracht te bereiken door het intrekken en onthouden van overheidsmiddelen. Op zichzelf sluit dat aan bij de bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid en de afzonderlijke deelstaten. In de Amerikaanse grondwet is niets geregeld over onderwijs. Overeenkomstig het beginsel van federalisme en het Tiende Amendement op de Amerikaanse grondwet, betekent dit dat onderwijs primair een verantwoordelijkheid is voor de deelstaten.¹⁶ Initiatieven tot wijzigingen daarvan zullen dan ook eerst en vooral op statelijk niveau moeten worden ondernomen. Voor de federale overheid is wel een aanvullende rol weggelegd over de boeg van het verstrekken van financiering en het daaraan verbinden van voor-

waarden. Zoals hiervoor is gebleken, tracht Trump over die boeg, door het intrekken en onthouden van overheidsmiddelen voor onderwijs en onderzoek, een einde te maken aan alle uitingen van 'woke' en vormen van diversiteitsbeleid in het onderwijs. Daarbij maakt hij ook een koppeling met het bestrijden van antisemitisme. In een op 29 januari 2025 ondertekend decreet getiteld *Additional Measures to Combat Anti-Semitism* wordt in dit verband expliciet opgemerkt dat antisemitisme vooral op 'our schools and on our campuses' zou plaatsvinden.¹⁷ Ook op dat gebied verlangt Trump daarom vergaande maatregelen van universiteiten en andere onderwijsinstellingen om nog voor overheidsfinanciering in aanmerking te komen.

3. De academische vrijheid in de VS

De strijd van Trump tegen universiteiten en andere onderwijsinstellingen lijkt in belangrijke mate te raken aan de academische vrijheid. Hoewel de academische vrijheid niet als zodanig in de Amerikaanse grondwet is neergelegd, heeft het Hooggerechtshof in de jaren vijftig van de vorige eeuw voor het eerst uitdrukkelijk aan deze vrijheid gerefereerd. Het Hof deed dat in de zaak *Sweezy/New Hampshire* (hierna: *Sweezy*) uit 1957.¹⁸ Daarin moest het zich uitspreken over de veroordeling van een hoogleraar aan de statelijke universiteit omdat hij onvoldoende had meegewerkt aan een onderzoek van de statelijke autoriteiten naar verdachte personen. Deze hoogleraar werd vooral verweten dat hij had geweigerd vragen te beantwoorden over de inhoud van zijn hoorcolleges. Het Hof oordeelde dat de veroordeling inbreuk maakte op de vrijheden van

de hoogleraar 'in the areas of academic freedom and political expression' en dat daaraan geen zorgvuldige procedure was voorafgegaan. Namens het Hof schreef Chief Justice Warren, in enigszins filosofische bewoordingen:

*'The essentiality of freedom in the community of American universities is almost self-evident. No one should underestimate the vital role in a democracy that is played by those who guide and train our youth. To impose any strait jacket upon the intellectual leaders in our colleges and universities would imperil the future of our Nation. No field of education is so thoroughly comprehended by man that new discoveries cannot yet be made. Particularly is that true in the social sciences, where few, if any, principles are accepted as absolutes. Scholarship cannot flourish in an atmosphere of suspicion and distrust. Teachers and students must always remain free to inquire, to study and to evaluate, to gain new maturity and understanding; otherwise, our civilization will stagnate and die.'*¹⁹

Een decennium later zou het Hof opnieuw uitdrukkelijk aan de academische vrijheid refereren. Het Hof deed dat in een zaak waarin medewerkers van een universiteit opkwamen tegen hun ontslag omdat zij hadden geweigerd te verklaren dat zij geen aanhanger van het communisme waren en zich ook nimmer bij een communistische beweging hadden aangesloten. Het Hof oordeelde dat de onderliggende statelijke wetgeving onvoldoende duidelijk was geformuleerd en overwoog daartoe, mede onder verwijzing naar Sweezy:

*'Our Nation is deeply committed to safeguarding academic freedom, which is of transcendent value to all of us, and not merely to the teachers concerned. That freedom is therefore a special concern of the First Amendment, which does not tolerate laws that cast a pall of orthodoxy over the classroom.'*²⁰

In deze overweging koppelde het Hof de academische vrijheid uitdrukkelijk aan het Eerste Amendement op de Amerikaanse grondwet, waarin onder meer de vrijheid van meningsuiting is neergelegd. De academische vrijheid is volgens het Hof 'a special concern' van de vrijheid van meningsuiting uit het Eerste Amendement. In dezelfde periode bevestigde het Hof in bredere zin dat niet alleen aan studenten, maar ook aan leraren op universiteiten en

De academische vrijheid is volgens het Hof 'a special concern' van de vrijheid van meningsuiting uit het Eerste Amendement

andere onderwijsinstellingen de vrijheid van meningsuiting toekomt:

*'It can hardly be argued that either students or teachers shed their constitutional rights to freedom of speech or expression at the schoolhouse gate.'*²¹

Anders gezegd: ook op onderwijsinstellingen hebben studenten en docenten in beginsel het recht om zich vrijelijk uit te spreken.

Een en ander moet mede worden gezien tegen de achtergrond van belangrijke politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, met onder meer de strijd tegen het communisme, de oorlog in Vietnam en de opkomst van een sterke studentenbeweging die zich over deze ontwikkelingen wenste uit te spreken.²² Het Hof maakte duidelijk dat de Amerikaanse grondwet daar ook op onderwijsinstellingen in beginsel ruimte voor biedt. Volgens het Hof moet daarbij steeds een balans worden gevonden tussen enerzijds het belang van studenten en leraren om zich vrijelijk over maatschappelijke kwesties uit te kunnen spreken en anderzijds de belangen van de statelijke autoriteiten en het schoolbestuur bij de vormgeving van het onderwijs.²³

4. Nadere analyse en verweren van Trump

De erkenning van de academische vrijheid in de rechtspraak van het Hof en de koppeling van deze vrijheid aan de vrijheid van meningsuiting uit het Eerste Amendement op de Amerikaanse grondwet bieden een basis om de hiervoor besproken decreten en de ter uitvoering daarvan te nemen maatregelen bij de rechter aan te vechten. Concreet zouden tegenstanders kunnen betogen dat het onthouden van overheids gelden voor onderwijs en onderzoek omdat een universiteit of andere onderwijsinstellingen zich niet aan het beleid van de regering wenst te conformeren een inbreuk maakt op de grondwettelijk beschermde vrijheid van meningsuiting en de academische vrijheid die

14. Executive Order 14173, *Ending Illegal Discrimination and Restoring Merit-Based Opportunity*, 21 januari 2025. Overigens heeft een lagere federale rechter dit decreet en het hiervoor genoemde decreet met een vergelijkbare strekking geschorst, voor zover zij voorzien in het stopzetten van diversiteitsbeleid bij de federale overheid en op bedrijven die met de overheid contracteren. Zie U.S. District Court (Maryland) 21 februari 2025, *WestLaw 573764 (National Association of Diversity Officers in Higher*

Education/Trump) en daarover bijvoorbeeld 'US judge temporarily blocks Trump's anti-DEI purge', *The Guardian* 22 februari 2025.

15. Executive Order 14191, *Ending Radical Indoctrination in K-12 Schooling*, 29 januari 2025.

16. Vgl. ook U.S. Supreme Court 17 mei 1954, 347 U.S. 483 (*Brown/Board of Education*), 493: 'Today, education is perhaps the most important function of state and local governments.' Het Tiende Amendement luidt: 'The powers not delegated to

the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States respectively, or to the people.'

17. Executive Order 14188, *Additional Measures to Combat Anti-Semitism*, 29 januari 2025.

18. U.S. Supreme Court 17 juni 1957, 354 U.S. 234 (*Sweezy/New Hampshire*).

19. *Ibid.*, p. 250.

20. U.S. Supreme Court 23 januari 1967, 385 U.S. 589 (*Keyishian/Board of Regents*), 603.

21. U.S. Supreme Court 24 februari 1969, 393 U.S. 503 (*Tinker/Des Moines Independent Community School District*), 506.

22. Zie hierover bijvoorbeeld F. Verhagen, *Geschiedenis van de Verenigde Staten*, Amsterdam: Boom 2021, p. 376-379.

23. Zie bijvoorbeeld U.S. Supreme Court 3 juni 1968, 391 U.S. 563 (*Pickering/Board of Education*).

daarmee verband houdt, en daarom ongrondwettig is. In de diverse rechtszaken hierover lijkt dit het voornaamste inhoudelijke argument, al dan niet in combinatie met procedurele argumenten over onder meer de wettelijk voorgeschreven wijze van totstandkoming en bekendmaking van overheidsbesluiten. De regering van president Trump zou bij dit inhoudelijke argument echter diverse tegenargumenten kunnen plaatsen die deels in elkaars verlengde liggen.²⁴

4.1. Onduidelijke status van de academische vrijheid

De regering zou allereerst kunnen aanvoeren dat het Hof in het verleden weliswaar heeft erkend dat de academische vrijheid een 'special concern' is van de vrijheid van meningsuiting uit het Eerste Amendement, maar dat daarmee nog niet is gezegd is dat de academische vrijheid op zichzelf ook een grondrechtelijke status heeft. Deze onduidelijkheid over de juridische status van de academische vrijheid wordt versterkt door het ontbreken van een duidelijk kader dat definieert wat onder deze vrijheid precies wordt verstaan en aan de hand waarvan moet worden beoordeeld onder welke omstandigheden een eventuele inperking van deze vrijheid gerechtvaardigd zou kunnen zijn. Het Hof heeft de contouren van een dergelijk kader nimmer geformuleerd. De regering zou zich tegen deze achtergrond op het standpunt kunnen stellen dat de academische vrijheid een beperkte juridische status heeft.

Het is niet ondenkbaar dat het Hooggerechtshof gevoelig voor dit argument zou zijn. Sinds de eerste termijn van Donald Trump als president tussen 2017 en 2021 bestaat het Hof uit zes zeer uitgesproken conservatieve leden tegenover drie liberale leden.²⁵ Deze ruime conservatieve meerderheid staat een strikte, tekstuele, uitleg van de Amerikaanse grondwet voor (*textualism*) in overeenstemming met de historische betekenis of de bedoeling daarvan (*originalism*). Deze benadering resulteert in een grote terughoudendheid bij de erkenning van fundamentele rechten en vrijheden die niet expliciet in de Amerikaanse grondwet zijn opgenomen. Erkenning van impliciet beschermde rechten en vrijheden kan alleen aan de orde zijn ten aanzien van fundamentele rechten en vrijheden die diep in de geschiedenis en tradities van de Verenigde Staten zijn verankerd.²⁶ Volgens de huidige conservatieve meerderheid in het Hof mag dat niet snel worden aangenomen. Illustratief hiervoor is de in de inleiding reeds genoemde overruling van het recht van vrouwen om te kiezen voor een abortus in juni 2022. Dit recht heeft het Hof in het verleden uit het recht op privacy afgeleid, maar is, net als het recht op privacy, niet uitdrukkelijk in de Amerikaanse grondwet neergelegd en kan volgens de conservatieve meerderheid evenmin worden geacht diep in de geschiedenis en tradities van de Verenigde Staten te zijn verankerd. Hoe deze meerderheid tegen de academische vrijheid aankijkt en, meer in het

bijzonder, wat zij daaronder verstaat en welke betekenis en status zij daaraan toekent, is zeer de vraag.

4.2. Government speech

De regering zou daarnaast een beroep kunnen doen op de *government speech*-doctrine. Deze doctrine komt er in de kern op neer dat het Eerste Amendement niet van toepassing is op uitspraken van de overheid zelf en dat de overheid daarom in beginsel vrij is om te zeggen wat zij wel en niet wil. Dit betekent dat de overheid op zichzelf ook een onderscheid mag maken tussen standpunten en opvattingen die zij inhoudelijk wel of niet onderschrijft en wenst uit te dragen, waar zij dat bij het reguleren van uitspraken van burgers juist niet mag doen.²⁷

Hoewel de *government speech*-doctrine omstrede is en de contouren daarvan niet vastomlijnd zijn, is wel duidelijk dat de doctrine diverse componenten heeft. Een van deze componenten heeft betrekking op uitspraken van ambtenaren. Volgens het Hof kunnen ambtenaren niet zonder meer een beroep doen op de vrijheid van meningsuiting. Dit geldt in het bijzonder voor uitspraken die moeten geacht te zijn gedaan in de officiële uitoefening van hun functie. De daaraan ten grondslag liggende gedachte is dat een ambtenaar dan niet als een individuele burger deelneemt aan het publieke debat, maar zich uitspreekt namens de overheid. Dergelijke uitspraken moeten dan ook aan de overheid worden toegerekend en kwalificeren als *government speech*.²⁸ De regering van president Trump zou, onder verwijzing naar deze rechtspraak, erop kunnen wijzen dat leraren ook ambtenaar kunnen zijn en dat de door hem beoogde aanpassingen in het onderwijs daarom moeten worden geacht betrekking te hebben op *government speech* dat buiten het bereik van het Eerste Amendement valt.

Bij dit betoog past echter de belangrijke kanttekening dat het Hof vooralsnog in het midden heeft gelaten of deze rechtspraak over *government speech* ook in een academische context van toepassing is.²⁹ Lagere rechters hebben zich daar wel over uitgesproken en geoordeeld dat dit niet het geval is. Bepalend daarvoor achtten zij de academische vrijheid die het Hof in *Sweezy* heeft erkend.³⁰ Volgens lagere rechters komt aan deze vrijheid een bijzondere betekenis toe en noopt deze vrijheid ertoe om de rechtspraak over *government speech* van ambtenaren niet van toepassing te achten in een academische context:

'If professors lacked free-speech protections when teaching, a university would wield alarming power to compel ideological conformity. A university president could require a pacifist to declare that war is just, a civil rights icon to condemn the Freedom Riders, a believer to deny the existence of God, or a Soviet émigré to address his students as 'comrades'. That cannot be. If there is any fixed star in our constitutional

Deze benadering resulteert in een grote terughoudendheid bij de erkenning van fundamentele rechten en vrijheden die niet expliciet in de Amerikaanse grondwet zijn opgenomen

*constellation, it is that no official, high or petty, can prescribe such orthodoxy.*³¹

De regering zou er echter op kunnen wijzen dat het Hof zich tot op heden niet bij deze lagere rechtspraak heeft aangesloten. In het verlengde daarvan zou de regering ook nog een beroep kunnen doen op een andere component van de *government speech*-doctrine. Zoals hiervoor beschreven, heeft het beleid van de regering van president Trump voor een belangrijk deel een financieel karakter, nu de regering door het onthouden van overheidsfinanciering voor

De regering zou ook nog een beroep kunnen doen op een andere component van de *government speech*-doctrine

onderwijs en onderzoek onderwijsinstellingen tot aanpassen tracht te bewegen. Het Hooggerechtshof heeft in het verleden geoordeeld dat de overheid in beginsel een grote vrijheid heeft bij het verbinden van voorwaarden aan het toekennen van overheidsfinanciering zolang een voorwaarde voldoende verband houdt met de activiteit waarvoor financiering wordt toegekend. In dat kader mag de overheid in beginsel ook rekening houden met de standpunten en opvattingen van de ontvangers van overheidsfinanciering, bijvoorbeeld door te bepalen dat organisaties alleen voor overheidsfinanciering in aanmerking kunnen komen voor zover hun opvattingen en uitlatingen overeenkomen met die van de overheid.

Ter illustratie hiervan kan worden gewezen op rechtspraak waarin het Hof zich heeft uitgesproken over het

door de overheid vergoeden van zorgkosten voor gezinsplanning aan zorgverleners onder de voorwaarde dat zorgverleners daarbij geen voorlichting zouden geven over abortus. Het Hof achtte deze voorwaarde aanvaardbaar en oordeelde dat van een inbreuk op de vrijheid van meningsuiting van zorgverleners geen sprake was.³² Deze voorwaarde betekende volgens het Hof op zichzelf niet dat zorgverleners in het geheel geen voorlichting mochten geven over abortus.³³ Zorgverleners die dat wilden, konden dat blijven doen, ook al werden zij door het wegvallen van overheidsfinanciering gedwongen om op zoek te gaan naar andere vormen van financiering.³⁴

4.3. Een 'kleurenblind' onderwijs als legitieme reden

De regering zou zich ten slotte op het standpunt kunnen stellen dat, voor zover wel sprake zou zijn van een inbreuk op de vrijheid van meningsuiting en de academische vrijheid, deze inbreuk kan worden gerechtvaardigd. Daartoe zou de regering erop kunnen wijzen dat het Hof in het verleden weliswaar heeft uitgemaakt dat de vrijheid van meningsuiting ook op universiteiten en andere onderwijsinstellingen geldt, maar dat het Hof daar ook aan heeft toegevoegd dat de overheid en schoolbesturen al snel legitieme redenen kunnen hebben om deze vrijheid nader in te kaderen. In eerdere rechtspraak is aanvaard dat dergelijke redenen onder meer verband kunnen houden met legitieme pedagogische doelstellingen van een onderwijsinstelling of met het handhaven van de orde op een onderwijsinstelling.³⁵ De regering zou kunnen betogen dat het beoogde beleid ertoe strekt om elk onderscheid op basis van ras of etniciteit te voorkomen en dat dit evenzeer een legitieme reden is.

Steun hiervoor zou de regering kunnen ontleenen aan recente rechtspraak van het Hof over positieve discriminatie in het Amerikaanse hoger onderwijs. Concreet ging het daarin om toelatingsbeleid van door de overheid gefinancierde universiteiten waarin mede rekening werd gehouden met de raciale achtergrond van studenten. Dit toelatingsbeleid was bedoeld om een divers studentenbestand

24. De procedurele argumenten blijven hier onbesproken, maar zijn eerst en vooral ontleend aan de *Administrative Procedure Act* en met succes voor sommige lagere rechters aangevoerd. Zie bijvoorbeeld U.S. District Court (Massachusetts) 10 maart 2025, *WestLaw* 760825 (*California/Department of Education*). Het Hooggerechtshof heeft de door deze rechter uitgesproken schorsing van het onthouden van bepaalde overheidsmiddelen op procedurele gronden echter ongedaan gemaakt. Zie U.S. Supreme Court 4 april 2025, 145 S.Ct. 966 (*Department of Education/California*). Vgl. ook onlangs U.S. District Court (New Hampshire) 24 april 2025, *WestLaw* 1188160 (*National Education Association/Department of Education*).

25. Zie hierover R. van der Hulle, *Not a Normal Court? Het Amerikaanse Hooggerechtshof sinds het presidentschap van*

Donald Trump, Den Haag: Boom 2024.

26. Zie hierover bijvoorbeeld J.J.J. Sillen, 'Het Scalia Court. De nalatenschap van Justice Antonin Scalia (1936-2016)', *AA* 2016, afl. 10, p. 781-786.

27. Vgl. recent U.S. Supreme Court 2 mei 2022, 596 U.S. 243 (*Shurtleff/City of Boston*), 251: 'When the government wishes to state an opinion, to speak for the community, to formulate policies, or to implement programs, it naturally chooses what to say and what not to say.'

28. U.S. Supreme Court 30 mei 2006, 547 U.S. 410 (*Garcetti/Ceballos*). Vgl. ook eerder U.S. Supreme Court 9 januari 1979, 439 U.S. 410 (*Givhan/Western Line Consolidated School District*).

29. U.S. Supreme Court 30 mei 2006, 547 U.S. 410 (*Garcetti/Ceballos*), 425: 'There is some argument that expression related to academic scholarship or classroom instruc-

tion implicates additional constitutional interests that are not fully accounted for by this Court's customary employee-speech jurisprudence. We need not, and for that reason do not, decide whether the analysis we conduct today would apply in the same manner to a case involving speech related to scholarship or teaching.'

30. Zie bijvoorbeeld U.S. Court of Appeals (6th Circuit) 26 maart 2021, 992 F.3d 492 (*Meriwether/Hartop*); U.S. Court of Appeals (9th Circuit) 19 januari 2014, 746 F.3d 402 (*Demers/Austin*); U.S. Court of Appeals (4th Circuit) 6 april 2011, F.3d 550 (*Adams/Trustees of the University of North Carolina-Wilmington*).

31. U.S. Court of Appeals (6th Circuit) 26 maart 2021, 992 F.3d 492 (*Meriwether/Hartop*), 506. Zie ook het commentaar in *Harvard Law Review* 2022, 'Constitutional Law – First Amendment – Sixth Circuit

Holds Public University Professor Plausibly Alleged Free Speech Right Not To Use Trans Student's Pronouns', p. 2005-2012.

32. U.S. Supreme Court 23 mei 1991 500 U.S. 173 (*Rust/Sullivan*).

33. Vgl. ook U.S. Supreme Court 23 mei 1983 461 U.S. 540 (*Regan/Taxation With Representation*), 549: '[A] (...) decision not to subsidize the exercise of a fundamental right does not infringe the right.'

34. In U.S. Supreme Court 20 juni 2013, 570 U.S. 205 (*Agency for International Development/Alliance for Open Society International*), achtte het Hof een voorwaarde wel te ver gaan.

35. Zie bijvoorbeeld U.S. Supreme Court 7 juli 1986, 478 U.S. 675 (*Bethel School District/Fraser*); U.S. Supreme Court 13 januari 1988, 484 U.S. 260 (*Hazelwood School District/Kuhlmeier*); U.S. Supreme Court 25 juni 2007, 551 U.S. 393 (*Morse/Frederick*).

te creëren, dat de prestaties van alle studenten ten goede zou moeten komen, maar was ook omstreden omdat dit beleid per saldo neerkwam op het maken van een onderscheid op basis van ras. Een dergelijk onderscheid staat op gespannen voet met het gelijkheidsbeginsel dat in het Veertiende Amendement op de Amerikaanse grondwet is neergelegd. In het verleden heeft het Hof het hanteren van toelatingsbeleid waarin mede rekening wordt gehouden met ras daarom alleen onder strikte voorwaarden aanvaardbaar geacht. In juni 2023 kwam het Hof daar echter op terug en benadrukte het dat het gelijkheidsbeginsel elk onderscheid op basis van ras verbiedt.³⁶ Daarmee gaf het Hof een vrijwel absolute betekenis aan het gelijkheidsbeginsel en introduceerde het als regel dat de Amerikaanse grondwet 'kleurenblind' is en daarom een 'kleurenblind' overheidsoptreden vereist.³⁷ De regering van president Trump zou kunnen aanvoeren dat zij dit met haar beleid juist beoogt te bereiken.

5. Nederland

De vraag is of het met de academische vrijheid in Nederland op dit moment heel veel beter is gesteld dan in de Verenigde Staten. Net als is in de Verenigde Staten, is deze vrijheid niet als zodanig grondwettelijk verankerd, maar wordt de academische vrijheid geacht een onderdeel te zijn van de vrijheid van meningsuiting die in de Nederlandse grondwet en in verdragen is neergelegd.³⁸ In artikel 13 EU-Handvest wordt de academische vrijheid wel uitdrukkelijk genoemd: 'De kunsten en het wetenschappelijk

maatregelen zijn in rechte overeind gebleven.⁴¹ De mede in artikel 1.6 WHW neergelegde academische vrijheid stond daar niet aan in de weg. De rechter benadrukte daarbij dat de academische vrijheid niet absoluut is en dat wetenschappers ook een verantwoordelijkheid hebben om mede rekening te houden met het door het bestuur van de onderwijsinstelling vastgestelde onderzoeks- en onderwijsbeleid. Zoals Van Gestel beschrijft, biedt recente rechtspraak van de Hoge Raad mogelijk enig soelaas, nu de Hoge Raad daarin heeft gewezen op de vrijheid van meningsuiting en de in beginsel strenge eisen voor het aanvaarden van beperkingen daarvan. Toch lijkt over het algemeen te gelden dat de academische vrijheid op zichzelf vrij weinig extra gewicht in de schaal legt.⁴²

De vraag is of de bescherming van de academische vrijheid inmiddels veel is verbeterd. Opvallend is de recente discussie over het al dan niet verbreken van banden met Israëlische instellingen in reactie op de gebeurtenissen in het Midden-Oosten en demonstraties daarover op universiteiten. De besturen van universiteiten hebben daar vooralsnog geen aanleiding voor gezien. Daarbij deden de besturen uitdrukkelijk een beroep op de academische vrijheid: 'Juist in de huidige situatie is de academische vrijheid van individuele wetenschappers én van instellingen van het grootste belang.' De besturen voegden daaraan toe: 'Het bieden van academische vrijheid aan onze gemeenschap om in diezelfde vrijheid eigen overwegingen te maken is één van onze belangrijkste kernwaarden.'⁴³ Ook hebben sommige politieke partijen de verantwoordelijke minister korte tijd geleden gevraagd hoeveel hoogleraren, docenten, promovendi en studenten uit ondemocratische landen er op Nederlandse universiteiten en hogescholen aanwezig zijn. Daarbij wilden zij weten welk beleid wordt gevoerd om de risico's op ongewenste buitenlandse beïnvloeding te beperken. In reactie hierop benadrukte de minister de 'lange, rijke geschiedenis van vrijheid van meningsuiting en academische vrijheid' op Nederlandse onderwijsinstellingen.⁴⁴

Daarmee is op zichzelf echter niet gezegd dat de academische vrijheid in Nederland inmiddels wel voldoende zou zijn geborgd. Het belang daarvan lijkt onverminderd groot.⁴⁵ In maart van dit jaar werd bekend dat sommige Nederlandse wetenschappers een vragenlijst van Amerikaanse autoriteiten hadden ontvangen waarin zij onder meer moesten aangeven of de onderwijsinstelling waaraan zij zijn verbonden werkt met communistische, socialistische of totalitaire partijen en of die instelling gepaste maatregelen neemt ter bescherming tegen de door Trump verafschuwde 'genderideologie'.⁴⁶ Een maand later stemde de Eerste Kamer in met een sterk bekritiseerde onderwijsbegroting, waarin wordt voorzien in een structurele vergaande bezuiniging op onderwijs en onderzoek. En in de tussentijd blijft de aanwezigheid van internationale medewerkers en studenten onder grote druk staan. Zoals Leijten onlangs in dit tijdschrift heeft betoogd, zet dit alles de academische vrijheid op een indirecte manier onder druk.⁴⁷ Positiever is dat de Eerste Kamer in april ook een motie aannam die de regering en de minister oproept om 'pal voor academische vrijheid te blijven staan en de nadruk te leggen op het recht van wetenschappers en onderwijsinstellingen om zonder inmenging van buitenaf hun onderwijsinhoud en richtlijnen te bepalen'.⁴⁸ Ook een

De vraag is of het met de academische vrijheid in Nederland op dit moment heel veel beter is gesteld dan in de Verenigde Staten

onderzoek zijn vrij. De academische vrijheid wordt geëerbiedigd.' Dat is ook het geval in artikel 1.6 Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW): 'Aan de instellingen voor hoger onderwijs en aan de academische ziekenhuizen wordt de academische vrijheid in acht genomen.' Anders dan de formulering van deze laatste bepaling kan doen vermoeden, is de reikwijdte hiervan echter onduidelijk. Volgens sommige auteurs is de in artikel 1.6 WHW neergelegde academische vrijheid veeleer een beginsel dat tegen andere beginselen moet worden afgewogen en is de toegevoegde waarde daarvan beperkt.³⁹

Van Gestel heeft begin vorig jaar in dit tijdschrift uiteengezet dat de bescherming van de academische vrijheid in Nederland in vergelijking met andere Europese landen teleurstellend kan worden genoemd.⁴⁰ Disciplinaire maatregelen tegen hoogleraren en onderzoekers zijn mogelijk geacht. Van Gestel wijst daarbij op zaken waarin een hoogleraar of wetenschapper disciplinaire maatregelen had ondervonden vanwege kritische uitlatingen. Veel van deze

eerder dit jaar door een ruime meerderheid van de Tweede Kamer aangenomen motie van Kamerlid Eerdmans roept op tot versterking van de academische vrijheid.⁴⁹ Beide moties zouden de opmaat kunnen zijn voor een betere borging van de academische vrijheid in Nederland. De ontwikkelingen in de Verenigde Staten onderstrepen het grote belang daarvan om te voorkomen dat onderwijs en wetenschappelijk onderzoek een duidelijk politiek instrument worden.

6. Afronding

Het Amerikaanse onderwijs met veel toonaangevende universiteiten heeft van oudsher een grote reputatie. De vraag is of dat sinds het aantreden van Donald Trump voor een tweede termijn als Amerikaanse president niet in rap tempo aan het veranderen is. Ook op het gebied van het onderwijs probeert Trump zijn stempel duidelijk te drukken. Hoewel de universiteit van Harvard onlangs

de strijd is aangegaan, zijn sommige universiteiten en hogescholen eerder gezwicht voor de druk van Trump. Het is niet ondenkbaar dat andere dat ook zullen doen en zich uiteindelijk genoodzaakt zien om de door Trump wenselijk geachte wijzigingen in onder meer hun curriculum, onderzoek en toelatingsbeleid door te voeren. De gevolgen daarvan voor de academische vrijheid zijn aanzienlijk. Zoals in deze bijdrage is gebleken, zijn de status en inhoud van deze vrijheid in de Verenigde Staten echter niet geheel duidelijk en zou Trump mede daaraan diverse tegenargumenten kunnen ontleenen. Hoewel het maar de vraag is of het met de academische vrijheid in Nederland op dit moment heel veel beter is gesteld dan in de Verenigde Staten, zouden onlangs in de Eerste en Tweede Kamer aangenomen moties de opmaat kunnen zijn voor een versterking van de academische vrijheid in Nederland. In de Verenigde Staten onder Trump lijkt dat duidelijk een stap te ver. •

36. U.S. Supreme Court 29 juni 2023, 143 S.Ct. 2141 (*Students for Fair Admissions/Harvard*).

37. Zie hierover bijvoorbeeld R. van der Hulle, 'Het einde van positieve discriminatie in de Verenigde Staten? Over rechterlijke gematigdheid in politiek en maatschappelijk gevoelige zaken', *TvCR* 2023, afl. 4, p. 344-358.

38. Zie bijvoorbeeld recent L. Said, 'Willen we meer of minder academische vrijheid?',

AA 2025, afl. 3, p. 231.

39. Zie bijvoorbeeld R.A.J. van Gestel, 'Wie beschermt de academische vrijheid?', *Regel/Maat* 2023, afl. 2, p. 153, met verdere verwijzingen.

40. R.A.J. van Gestel, 'Academische vrijheid onder druk', *NJB* 2024/3, afl. 1, p. 13-21.

41. *Ibid.*, p. 16-20; Van Gestel 2023, p. 144-149, met verdere verwijzingen.

42. Van Gestel 2024, p. 19, mede onder verwijzing naar HR 7 oktober 2022,

ECLI:NL:HR:2022:1402.

43. 'Universiteiten: 'Wij willen Israëlische wetenschappers niet isoleren'', *Trouw* 7 juni 2024.

44. Zie hierover de brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 21 februari 2025 (*Kamerstukken I* 2024/25, 31288, P).

45. Zie bijvoorbeeld J. van der Stel & A. Popma, 'Opinie: Academische vrijheid is ook in Nederland niet veilig', *Trouw* 4 april

2025.

46. M. aan de Brugh, 'Nederlandse wetenschappers ontvangen per e-mail indringende vragenlijst van Amerikaanse overheid', *NRC* 14 maart 2025.

47. A.E.M. Leijten, '(Academische) vrijheid', *NJB* 2025/798, afl. 15, p. 1121.

48. *Kamerstukken I* 2024/25, 36600-VIII, P.

49. *Kamerstukken II* 2024/25, 29240, nr. 162.